

Annoteret bibliografi: Herrnhuterne eller brødremenigheden i Grønland

Af Inge Kleivan

Denne bibliografi dækker en væsentlig del af litteraturen om herrnhuterne i Grønland, men det er dog langfra alt, der er med. F. eks. er der kun medtaget et lille udvalg af de mange artikler og bøger, som er skrevet om Hans Egede, selv om der så godt som i alle står noget, men sjældent noget nyt, om Hans Egedes forhold til de første herrnhutiske missionærer. Der indgår også kun et udvalg af de talrige historiske og missionshistoriske oversigter, hvori herrnhuterne i Grønland nævnes; der er dog lagt vægt på at tage grønlandssproget litteratur med.

Der er særlig grund til at gøre opmærksom på, at der ikke er gjort forsøg på at udskrive alle de kortere og længere, mere eller mindre indholdsrige artikler, som findes både i danske, tyske og engelske tidsskrifter med tilknytning til brødremenigheden; det ville have forøget litteraturlisten med mange hundrede numre. De vigtigste tidsskrifter, hvori der findes breve fra missionærerne i Grønland, som regel dog kun i uddrag, er nævnt i slutningen af listen.

Store dele af litteraturen om herrnhuterne i Grønland er karakteriseret ved

at være skrevet enten af venner eller modstandere af missionen, selv om mange i begge lejre formodentlig har haft en illusion om at give en objektiv fremstilling, så kan meget af den ældre litteratur betragtes som partsindlæg.

På baggrund af den indflydelse herrnhuterne har haft i store dele af Sydgrønland i 167 år og tildels også i tiden efter, at missionen blev opgivet, er der lavet forholdsvis lidt forskning med herrnhuterne i centrum. Det hænger sammen med, at der i Danmark og Grønland naturligt har været større interesse for den danske kolonisation, som den gav sig udtryk i missionen og handelen, end for den såkaldte tyske mission.

Hertil kommer, at brødremissionens eget kildemateriale til belysning af forholdene i Grønland befinder sig i Herrnhut, DDR, hvor en østtysk forsker (Heinz Israel) iøvrigt har benyttet det til nogle vigtige publikationer om de herrnhutiske menigheder i Grønland. Det skal tilføjes, at mikrofilm af en del af dette materiale nu er overført til Rigsarkivet i København.

For den læser, som er interesseret i at få et indblik i brødremenigheden i dag,

kan der henvises til Helge Rønnows bog: Brødremenigheden – en levende tradition, som også bidrager til at ud-

dybe forståelsen for brødremissionens særpræg i Grønland.

Amdrup, G. C. et al.

- 1921 Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing I-II. Meddelelser om Grønland 60-61. København, 174 sider + 567 sider; 795 sider ill. + kortbilag. I denne meget omfattende Grønlandsbeskrivelse redegøres der i afsnittet »Almindelig Oversigt« bind I, side 157-159 for brødremissionen med hovedvægten på den første tid. I bind II, som indeholder en beskrivelse af distrikterne i Sydgrønland, findes der både i de historiske og i de nutidige beskrivelser omtale af de tidligere missionsstationer og de bopladser, som hørte til den herrnhutiske menighed.

Amundsen J.

- 1978 Juullisiutit. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 50, 21. december, side 30. Forfatteren, som er vokset op i Illorpaat blandt mennesker, som har tilhørt brødremenigheden, fortæller om juletraditioner og gengiver en børnejulesalme.

Andersen, Preben

- 1969 Herrnhuterne i Grønland. Tidsskriftet Grønland, side 50-64. En af de mest indholdsrige oversigtsartikler om brødremissionen i Grønland; dog med hovedvægt på det 18. århundrede.

Anonym

- 1876 Hans Egedip sulinerisa nanginere. Atuagagdliutit nr. 6, 19. december, sp. 81-94. I denne redegørelse for missionen i Grønland efter Hans Egede indgår der også et kort afsnit om herrnhuterne i Grønland og Labrador (sp. 89-91).
- 1900 Ajokersuiartortitanik kalâtdlit nunâne (Dansk-it atuagagssiainit nugtigkat). Atuagagdliutit nr. 8, 15. januar, sp. 113-123. Redegørelse for hvorfor brødremenigheden vil opgive sit arbejde i Grønland. Angives at være oversat fra et dansk tidsskrift, som har haft et skrift udgivet i Herrnhut som kilde. Derefter følger med små bogstaver en kort redegørelse for de herrnhutiske missionsstationer i Grønland, underskrevet L. M. d.v.s. Lars Møller, den grønlandske redaktør af Atuagagdliut, som sikkert også har oversat artiklen.
- 1919 Karl Spindler + Einer unser namhafteren früheren grönländischen Missionare. Missionsblatt der Brüdergemeine 83 (6). side 105-117, ill. Biografi over Karl Spindler (1838-1918), brødremissionær i Grønland (1864-1888). Kendt for sine mange, delvis oversatte, salmer og sange på grønlandsk.

- 1952 katángutigingniat nunakarfigisimassaisa 1951 inuerugtut okalugtuagssartait. Nalunaerutit nr. 3, side 39–46.

Om de tidligere herrnhutiske missionspladser Akunnaat/Lichtenfels og Uummannaq, som begge blev affolket sommeren 1951. Mest om det førstnævnte sted i 18. århundrede. Liste over missionærer i Uummannaq 1861–1900.

Bak, Ove

- 1968a Julianehåb syddistrikts historie. 20 sider (stencil).

Forskellige oplysninger fra brødreminighedens kirkebog i Frederiksdal fra 1824 og senere.

- 1968b 1774–1830. Brødremissionen. 18 sider + 2 bl. (stencil)

- 1968c Julianehåb distrikts historie. Kildemateriale om Brødreminigheden. [I]. Sydprøven. 28 bl. (stencil)

Indholdsfortegnelse: Missionærerne ved Lichtenau, Oplysninger fra kirkebogen, Oplysninger fra arkivalier i Lichtenau, Gravene i Lichtenau og Igdlorpait, Missionærerne i Frederiksdal.

- 1968d Julianehåb distrikts historie. Lichtenau og Frederiksdal. Oplysninger om befolkningen og dens fordeling på bopladserne i det 19. århundrede [I]. Sydprøven. 69 sider + bilag. (stencil) Indeholder bl. a. forskellige lister over folketal og uddrag af kirkebøgerne fra Lichtenau 1844–

1900 og Frederiksdal 1824–1900. Oversigt over missionens bygninger ved overdragelsen år 1900.

- 1969a Julianehåb distrikts historie. Kildemateriale om Brødreminigheden II. 27 bl. ill. (stencil)

Indeholder bl. a. gengivelse af forskellige ældre skitser og kort, mandtalsliste for Lichtenau distrikt pr. 31. dec. 1853 og en grafisk fremstilling af antallet af hedninge døbt i Julianehåb distrikt 1824–1901.

- 1969b Koloniseringen af et grønlandsk distrikt. NordNytt nr. 5/6, side 20–27, ill.

Indeholder forskellig befolkningsstatistik fra Julianehåb distrikt bl. a. folketal, hedningedåb og en designationsliste fra 1845 over grønlændere i Alluitsøq/Lichtenau og tilhørende bopladser fordelt på køn, ægteskabelig stand og alder.

- 1970a Koloniseringen af Kap Farvel distriktet. Mødet med den europæiske kultur og kristendom/europamiut súnívfiginekarnek nunap isuata erkâne nunalingne. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 7, 3. april, side 20–21 og 22–23, ill.

Genoptryk og oversættelse af ovennævnte artikel med et par flere fotografier, men færre figurer med statistik.

- 1970b Bygden Lichtenau i Sydgrønland /nunakarfik Agdluitsok. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 6, 20. marts, side 11 og 12–13, ill.

- Kortere udgave af den følgende artikel.
- 1970c Bygden Lichtenau i Sydgrønland. Tidsskriftet Grønland, side 367–373.
- Historisk oversigt fra herrnhuter-nes oprettelse af en missionsstation på stedet i 1774 og frem til nutiden.
- 1971 Julianehåbs historie. Oplysninger om befolkningen og dens fordeling på bopladserne i det 19. århundrede. II. 63 sider. Ranum (stencil).
- Indeholder diverse befolkningsstatistik og en oversigt over forskellige hedninge døbt ved missionsstationen Narsaq Kujalleq/Frederiksdal.
- 1972 Missionær Stariks konebådsrejse 1863/ajokersuiartortitap Starik-ip 1863-ime umiamik angalanera. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 15, 20. juli, side 14–15 og nr. 16, 3. august. s. 18–19, ill.
- Oversættelse af en beretning i Missions-Blatt aus der Brüdergemeine 1865 side 38 ff. skrevet af missionær Martin Starik om en besværlig rejse han foretog fra Qaqortoq/Julianehåb til Narsaq Kujalleq/Frederiksdal.
- 1974a Lichtenau 200 år / Agdluitsup ukiune 200ne. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 27, 11. juli, side 10–11.
- Om Alluitsoq/Lichtenaus historie både i herrnhutertiden og i dette århundrede.
- 1974b Brødremissionen – betydelig indsats trods fejltagelser/katánguti-gíngniat kúkussaraluit sulekissut-dlo. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 29, 25. juli, side 16 og 17, ill.
- Kort historisk redegørelse for brødremenighedens baggrund og missionen i Grønland. Sluttes med at understrege, at selv om herrnhuterne har begået fejltagelser, så har flere af missionærerne ydet en betydelig indsats og respekteret den grønlandske befolkning.
- 1974c Da Lichtenau blev 200 år / Agdluitsup ukiut 200-ngormagit. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 34, 29. august, side 16 og 17, ill.
- Om fejringen af 200 året for oprettelsen af den herrnhutiske missionsstation. Bl. a. blev der i kirken sunget herrnhutiske salmer, og der blev afsløret en mindetavle med navne på kendte brødremissionærer og på alle præster + en overkateket, som har arbejdet på stedet.
- 1975a K'akortume erkânilo inûnermit tigulâgkat kavdlunâtsiait nungûnerata kingornagut / Træk af livet i Julianehåb distrikt siden Nordboernes forsvinden. I: K'akortok – Julianehåb 1775–1975. Oversat af Ane Hard og Franklin Høegh-Olsen. Udgivet af Julianehåb Museumsforening. Nûk: Det grønlandske Forlag, side 47–76 og side 77–108. ill.
- Heri kort om brødremissionen. Side 73–76 og side 108 gengives et brev skrevet af missionær Bind-

- schedler i Alluitsoq/Lichtenau i 1876, der omhandler sygdom og nød i den forløbne vinter.
- 1975b Johan Conrad Kleinschmidt. Kalaallit Nunaanni inuit maligassiiuisuusimasut. Oversat af Akiqssiak Møller. Ministeriet for Grønland. 49 sider, ill. Rigt illustreret dobbeltsproget skolebog om Conrad Kleinschmidt (1768–1832), som i 1824 grundlagde missionsstationen Friederichsthal i Narsarmiut, senere kaldet Frederiksdal /Narsaq Kujalleq.
- 1981 Nanortalik. Nunap Isuata erqâ / Kap Farvel-landet. Redaktion: Jørgen Fisker. Oversat af Inôrak Olsen. Nordiske Landes Bogforlag, 282 sider, ill. Dobbeltsproget bog som er led i serien grønlandske Egnsbeskrivelser. Af afsnittene kan nævnes: Missionsstationen Lichtenau anlægges 1774, Lichtenau 1775–1850, Missionspladsen Frederiksdal anlægges 1824, Igdlorpaik 1864, Profeten Gabriel og Et besøg i Augpilagtoq 1867. Spændende illustrationsmateriale.
- Balle, Frederik*
- 1901 Beretning fra Pastor Fr. Balle i Grønland. Dansk Missionsblad. Ny Række 36. Aargang, København, side 369–380. Præsten, som fulgte efter de herrnhutiske missionærer i Narsaq Kujalleq/Frederiksdal, skildrer vanskeligheder og glæder ved arbejdet.
- 1921 Brødremenighedens Indsats. I: Chr. Ludwigs (udg.): 1721–1921. Tohundredaarsdagen for den grønlandske Mission. København: O. Lohse, side 61–70, ill. En positiv vurdering af brødremissionens indsats i Grønland givet af provsten i Sydgrønland.
- Balle, Knud*
- 1928 Nogle træk af den grønlandske Menighedshistorie / ilagît Nûngme ingerdlaneráne pisimassut ilamernge. I: K. Honoré Petersen (udg.): Træk af Kolonien Godthaabs Historie 1728–1928 / niuvertokarfiup Nûp okalugtuagssartaisa ilait 1728–1928. Nûk /Godthaab, side 1–27, ill. »Herrnhuternes Mission og Brydninger mellem de to Missioner« omtales side 5–15.
- Balle, Poul*
- 1954 Fra Grønlands inkunabeltid. I: Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks Samlinger I. Udgivet af Det kongelige Bibliotek, København, side 77–86, ill. Heri en redegørelse for den første bog, som blev trykt i Grønland, en herrnhutisk salmebog, trykt af den danske brødremissionær Jesper Brodersen (1749–1823) i Noorliit/Ny Herrnhut i 1793.
- Bechler, Theodor*
- 1903 Von der Wiege bis zum Grab, Sittenbilder aus den Missionsgebieten der Brüdergemeine.

- Heft 1: Das Leben des Grönländers. Herrnhut, 38 sider, ill.
Skildring af grønlændernes liv fra vugge til grav, som det udfoldede sig blandt de herrnhutiske menigheders medlemmer. Fremstillingen bygger på oplysninger fra missionærerne Hinz og Heinke.
- 1930 Samuel Kleinschmidt der Sprachmeister Grönlands. Herrnhuterstudien Nr. 26. Hefte zur Missionskunde herausgegeben von der Missionskonferenz der Brüdergemeine. Herrnhut, 75 sider, ill.
Fyldigste biografi over Samuel Kleinschmidt (1814–1886) med gennemgang af hans mangeartede indsats. Kleinschmidt forlod sit arbejde for brødremenigheden i Noorliit/Ny Herrnhut i 1859, og her gengives (side 25–26) skrivelse af 28.2.1860 fra direktionen for det evangeliske Brødreunitets mission i Berthelsdorf nær Herrnhut vedrørende denne sag.
- 1935 Die Probleme der arktischen Missionen nach der Erfahrungen der Brüdergemeine in Grönland, Labrador und Alaska. Herrnhuter Missionsstudien Nr. 30. Hefte zur Missionskunde Herausgegeben von der Missionskonferenz der Brüdergemeine. Herrnhut.
- Bergmann, Lorenz*
1915– Kristumiut okalugtuarissaunerá-
1616 nik. I–II. (Dansk titel: Kirkehistorie I–II, 1908–10) Forkortet oversættelse ved Mathias Storch. Nûk: ilfniarfigssûp nakiterivigtâne nakatigkat. 154 sider; 150 sider.
II side 75–60 omhandler herrnhuterne med fokus på Zinzendorf.
- 1957– Grev Zinzendorfs Indsats i Kir-
1961 kens og Missionens Historie I–II. København: P. Haase & Søn. 390 sider; 389 sider.
Hovedværk om brødremenighedens centrale skikkelse Nicolaus Ludwig von Zinzendorf (1700–1760). Første del er overvejende biografisk-historisk, mens anden del hovedsagelig drejer sig om Zinzendorfs kristendomsopfattelse og missionsprincipper.
- Berthelsen, Christian*
1976 Oqaluttualiaativut taalliaativullu
1974 ilanngullugu. Ministeriet for Grønland, 158 sider, ill.
Grønlandsk litteraturhistorie, hvori Spindlers digtning karakteriseres (side 27–29).
- 1983 Carl Julius Spindler og hans digtning. Tidsskriftet Grønland side 282. ill.
I denne skildring af Carl Julius Spindlers (1838–1918) liv og digtning indgår der oversættelser af følgende af Spindlers salmer og sange: Ullaangorpoq tassaaalerpoq / Oprunden er den lyse dag, Qujallusi qaagitse, merlertunaa / Kom her, børn, og tak jeres himmelske Fader, Tipaatsussinnaan-ngeqaanga / Jeg bliver så trist til

mode, Ataataqa qinuvunga / Jeg beder dig, min kære far, samt afsnit IV i den store digtcyklus om Qajarnaq. Endvidere er der oversættelse i uddrag af Josva Kleists artikel om herrnhuterne (1933), hvori en unavngiven fanger fortæller om Spindlers dygtighed til at ro i kajak.

Bluhme, E.

1865 Fra et Ophold i Grønland 1863–64. København: Fr. Wöldike, 272 sider, ill.

Bluhme besøgte både Noorliit /Ny Herrnhut og Akunnaat /Lichtenfels (s. 35–36), som umiddelbart gjorde et nedslående indtryk på ham. Det synes dog at være begrænset, hvad han selv har gjort af iagttagelser. Han bygger mest på historiske oplysninger, hvad også hans kapiteloverskrift vidner om: »Den herrnhutiske Mission. Hr. Crantz.« (side 100–117).

Bobé, Louis

1918 Tamalât. Landet bag Hav. København: H. Hagerups Forlag, 137 sider.

Blandt denne erindringsbogs mange korte afsnit er der også et om brødremissionærerne, inspireret af forfatterens besøg i deres forladte bygninger (side 51–55). Endvidere er der et minde fra den gamle brødremenigheds gård i Stormgade i København, hvor missionærerne gennem mange år boede på vej ud og hjem fra Grønland (side 59–61).

1936 Diplomatarium Groenlandicum 1492–1814. Arkstykker og Breve til Oplysning om Grønlands Besjling, Kolonisation og Missionering. Meddelelser om Grønland 55 (3), 431 sider.

Her gengives en lang række dokumenter vedrørende den herrnhutiske mission i Grønland.

1941 Hans Egede og Grønland. København: Bianco Luno, 112 sider, ill.

Forholdet mellem Hans Egede og de første herrnhutiske missionærer behandles side 76–81, hvor forfatteren klart tager Hans Egedes parti.

1964 Oversættelse til grønlandsk: Hans Egede Grønlandilo. Oversat af Lars Møller Lund. Nûk: Det grønlandske Forlag, 84 sider, ill.

1945 Hans Egede. Grønlands Missionær og Kolonisateur. Meddelelser om Grønland 129 (1). X + 345 sider, ill.

I denne store biografi over Hans Egede behandles dels hans konflikt med de første herrnhutiske missionærer fra deres ankomst i 1733 til Hans Egedes afrejse i 1736 (side 202–226), dels gives der en skildring af herrnhuternes første årtier i Grønland.

1952 Oversættelse til engelsk: Hans Egede Colonizer and Missionary of Greenland. Copenhagen, 208 sider, ill.

Brodbeck, J.

1982 Nach Osten. Untersuchungsfahrt nach der Ostküste Grönlands

vom 2.-12. Aug. 1881. Niesky: Missionsdepartement der Brüdergemeine, 88 sider + kort.

Missionær fra Narsaq Kujalleq/Frederiksdal beskriver sin rejse til den sydlige del af Østkysten og sit møde med østgrønlandere. Baggrunden for rejsen var ønsket om at drive missionsvirksomhed i dette relativt ukendte og vanskeligt tilgængelige område.

Brødremenighedens Missions-Direktion

1900 Beretning om de grønlandske Forhold, navnlig om Forhandlingerne mellem den danske Regering og Missions-Direktionen angaaende Afstaaelsen af vor grønlandske Mission til den danske Kirke. Evangelisk Missions-tidende, side 194-197.

Redegørelse for indholdet af overenskomsten mellem den danske regering og missions-direktionen vedrørende afslutningen af brødremissionen i Grønland.

Bugge, Aage

1933 1733-1933. (katángutigíngniat pivdlugit Rûm. 15,21 najokutara-lugo okalûsek nailisagak). I: ilagíngnut káumarsautigssiat IV. Nûk, side 5-8.

Forkortet gengivelse af prædiken om herrnhuterne i anledning af 200 års jubilæet holdt af præst og seminarieførstander, senere provst. Præget af en positiv holdning.

1937 Herrnhut. I autdlartitaussut ilâta inûnere. II nalivtíne Herrnhut-

mut tikerârnek. kalâtdline káumarsautigssíniakatigît nakitertitât. atuagârak X. Nûk, 32 sider, ill.

Første del handler om Hansine Hinz-Fogdal på grundlag af Schneiders bog (1927). Anden del handler om en rejse, som forfatteren foretog til Herrnhut i 1930.

1954 Grønlandsk religiøsitet. Tidsskriftet Grønland, side 59-64.

Heri også om fortsat herrnhutisk indflydelse i salmesang og religiøse udtryksformer (side 63).

1957 ilagît Kristumiut - ássigíngíssutait atausiússutaitdlo. København: Grønlandske kirkesagip nakitertitâ, 240 sider.

I denne redegørelse for de kristne kirkers ligheder og forskelle indgår der også et afsnit om »katángutigíngniat (brødremenigheden)« side 88-98. Grønland er kun ganske kort behandlet.

1967 Dagbogsblade fra Labrador. Rejseindtryk fra Sommeren 1960. Tidsskriftet Grønland, side 277-296 og side 325-344, ill.

I forbindelse med besøget hos de herrnhutiske eskimoiske menigheder i Labrador foretages flere sammenligninger med herrnhutisk praksis i Grønland.

1976 Barndomserindringer fra Sydgrønland omkring århundredskiftet. 169 sider. (stencil)

Den tidligere provst i Grønland, Aage Bugge (1896-1979), som var født i Grønland, omtaler her flere steder de herrnhutiske mis-

sionærer, som han mener har været »unødigt undervurderet« (side 61).

Bugge, G. N.

1969a Nanortalik og omegn ved århundredeskiftet. Tidsskriftet Grønland, side 327–342, ill.

Heri en kort omtale af nogle af de sidste herrnhutiske missionærer i det sydligste Grønland. Bilag på tysk i form af et brev fra Archiv der Brüder-Unität i Herrnhut med personal-historiske oplysninger om de sidste missionærer i Julianehåb distrikt 1899–1900.

1969b Ísáp ássíllialiai / Isaks Billedbog. Oversat af Jens Poulsen. Det grønlandske Landsbibliotek / Stadsbiblioteket i Lyngby, 73 sider, ill.

En samling akvareller, udført af Isak fra Illorpaat (1866–1903), der skildrer livet på missionsstationen i slutning af 1890'erne. Omtalen af kunstneren, som var gedehyrde for de herrnhutiske missionærer, og hans billeder er både på grønlandsk og dansk.

1977 2. oplag. Nûk/Godthåb: Det grønlandske forlag.

Bull, N. R.

1942 Beskrivelse af Sydgrønlands Inspektorat 1802. I: H. Ostermann (ed.): Bidrag til Grønlands beskrivelse forfattet av Nordmenn før 1814. Norges Svalbard- og Ishavs-Undersøkelser. Meddelelser nr. 51. Oslo, side 123–144. Med portræt.

Kritik af at de herrnhutiske missionærer har samlet så mange grønlandere ved deres missionsstationer, at grønlændernes fangstmuligheder er forringet.

Burkhardt, G. E.

1857 Die evangelische Mission unter den Eskimos in Grönland und Labrador. Kleine Missions-Bibliothek. Erster Band: Amerika. Bielefeld: Velhagen und Klasing, 87 sider.

Afsnittet om Grønland er delt i tre dele: et om Grønland og grønlænderne, et om Hans Egede og et om brødremissionen i Grønland (side 32–59). Mest om det 18. århundrede, men dog også nogle oplysninger om forholdene i første halvdel af det 19. århundrede.

1876 2. udgave omarbejdet af R. Grunemann.

1897 Die Mission der Brüdergemeine in Missionsstunden. 1. Heft: Grönland und Alaska. Leipzig. 79 sider.

1899 Warum die Brüdergemeine den Beschluss gefasst hat, Grönland als Missionsgebiet aufzugeben. Eine Missionsstunde im Anschluss an die Missionsstunden über Grönland. Leipzig: Verlag von Friedrich Jansa, 15 sider.

Redegørelse for hvorfor brødre-menigheden har taget den beslutning, at opgive Grønland som missionsområde.

Børresen, P.

- 1936 Undersøgelse af Dødsårsagerne indenfor de herrnhutiske Menigheder ved Ny Herrnhut og Lichtenfels fra 1738–1900. Det grønlandske Selskabs Aarsskrift 1936, side 94–117.

Udarbejdet på grundlag af de herrnhutiske kirkebøger, som rummer mange personal-historiske oplysninger. I et tillæg redegøres der for dødsårsagerne blandt de herrnhutiske missionærfamilier ved Noorliit/Ny Herrnhut, Uummannaq og Akunnaat/Lichtenfels 1742–1899. Der gengives adskillige uddrag (på tysk), hvor missionærerne har redegjort for de afdødes livsførelse og religiøse indstilling.

Carne, J.

- 1846 A History of the Missions in Greenland and Labrador 1789–1844. New York: Land and Tippet.

Christensen, Hans-Henrik

- 1981 1700-tallets herrnhutiske mission på Grønland. En analyse med særligt henblik på relationerne til den danske øvrighed. Speciale i historie ved Københavns Universitet. 100 sider + bilag.
En undersøgelse af brødremissionens etablering og første tid i Grønland set i sammenhæng med dansk kirkepolitik; fra at blive betragtet med velvilje gik både de kirkelige og verdslige myndigheder efterhånden over til at se

på den herrnhutiske mission som skadelig for det grønlandske samfund, økonomisk og socialt set.

- 1983 Kirkekamp og hedningemission. Om herrnhuterne i Danmark og på Grønland 1733–50. Tidsskriftet Grønland side 236, ill.

Om det paradoksale i den danske øvrigheds holdning til herrnhuterne: en restriktiv holdning i Danmark og en velvillig indstilling til brødremissionen i Grønland.

Cranz, David

- 1765 Historie von Grönland enthaltend die Beschreibung des Landes und der Einwohner u. insbesondere die Geschichte der dortigen Mission der Evangelischen Brüder zu Neu-Herrnhut und Lichtenfels. I-II. Barby. Indl. + 1132 sider + register, ill.

Efter en beskrivelse af Grønland og grønlænderne gives en kronologisk fremstilling af missionens historie hovedsagelig på grundlag af de dagbøger, som missionærerne sendte til Herrnhut. Cranz opholdt sig selv i Noorliit/Ny Herrnhut 1761–62 for at indsamle materiale. Det er et meget omfattende og velskrevet værk, som senere forfattere af brødremissionens historie flittigt har benyttet sig af.

- 1770 2. oplag. Historie von Grönland . . . I-II. Barby.
1767 Oversættelse til engelsk: A History of Greenland . . . I-II. London.
1767 Oversættelse til hollandsk: Histo-

- rie van Groenland . . . I-II. Haarlem & Amsterdam.
- 1769 Oversættelse til svensk: Historia om Grönland . . . I-II. Stockholm.
Der eksisterer ingen dansk oversættelse af dette vigtige værk. Det skal dog nævnes, at der på grundlag af Cranz's fremstilling er sammenskrevet en skildring af Grønland og grønlænderne, men med udeladelse af alt, hvad der vedrører missionen:
- 1785 Indvaanerne i Grønland. Af David Cranzes Historie om Grønland i 2 Dele. Barby 1765. Bibliothek for Menneskeslægtens Historie. Fjerde Bind. København, side 1-146.
- 1770 Fortsetzung der Historie von Grönland insonderheit der Missions-Geschichte der Evangelischen Brüder zu Neu-Herrnhut und Lichtenfels von 1763 bis 1768, nebst beträchtlichen Zusätzen und Anmerkungen zur natürlichen Geschichte. Barby. Indl. + 360 sider + register.
Fortsættelse af missionshistorien 1763-1768.
- 1782 Historie von Grönland enthalten die Beschreibung des Landes und den Einwohner u. nebst beträchtlichen Zusätzen und Anmerkungen zur natürlichen Geschichte bis auf das Jahr 1779. Nürnberg und Leipzig.
Fortsættelse af missionshistorien 1769-1779.
- 1820 The history of Greenland, including an account of the mission carried on by the united Brethren in that country. From the German. With a continuation to the present time, illustrative notes and an appendix, containing a sketch of the mission of the Brethren in Labrador. I-II. XI + 359 sider; VI + 323 sider, ill.
Forkortet oversættelse af Cranz's missionshistorie, som også indeholder oplysninger om forholdene i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede.
- 1771 Alte und Neue Brüder-Historie oder kunz gefasste Geschichte der Evangelischen Brüder-Unität in den ältern Zeiten und insonderheit in dem gegenwärtigen Jahrhundert. Barby, 868 sider.
Denne og de følgende fremstillinger af brødremenighedens historie indeholder også korte redegørelser for brødremissionen i Grønland.
- 1772 Oversættelse til dansk: Den gamle og nye Brødre-Historie eller: Det Evangeliske Brødre-Unitets korte Historie i de ældre Tider og i Særdeleshed udi nærværende Aarhundrede. København, 578 sider.
- 1791 Fortsetzung von David Cranzens Brüderhistorie. 1.-2. Abschnitt (1769-1782). Barby, 390 sider.
- 1792 Oversættelse til dansk: Fortsættelse af David Cranzes Brødre-Historie. København: C. L. Buchs Forlag, 401 sider.
- 1804 Fortsetzung von David Cranzens Brüderhistorie. 3. Abschnitt. Vom Synodo 1782 bis zum

- Synodo 1789. Barby, 360 sider.
- 1816 Fortsetzung von David Cranzens Brüderhistorie. 4. Abschnitt. Vom Synodo 1789 bis zum Synodo 1801. Gnadau, 752 sider.

Dalager, Lars

- 1915 Grønlandske Relationer indeholdende Grønlændernes Liv og Levned, Deres Skikke og Vedtægter samt Temperament og Superstitioner tillige nogle korte Reflectioner over Missionen sammenskrevet ved Friederichshaabs Colonie i Grønland Anno 1752. Med indledning ved Louis Bobé. Det grønlandske Selskabs Skrifter II. København, 93 sider.
- Positiv skildring af de herrnhutiske missionærs indsats af dansk købmand (side 56, 63 og 66–67). Giver et indtryk af de danske missionærs dommedagsprædiken overfor herrnhuternes budskab om kærlighed og tilgivelse.

Dániale

- 1877 Tusagagssat, ajokersuiartortitat sujugdlit Agdluitsumut perkárneránit, ukiut untritekalertmata nagdliútorsiornek pivdlugo. Ukiok 1874 Jûle 14–15–nilo. Atuagagdliutit nr. 3. 12. oktober. sp. 33–40, nr. 4. 26. oktober. sp. 56–60, nr. 5. 8. november sp. 69–76, og nr. 7. 8. december. sp. 97–100.
- Forfatteren, som var kateket i Alluitsoq/Lichtenau, fortæller i denne lange artikel skrevet i an-

ledning af 100 året for oprettelsen af missionen på stedet, om grundlæggelsen af de forskellige herrnhutiske missionsstationer.

Direktoratet for den kongelige grønlandske Handel

- 1900 Skrivelse af 16de Marts 1900 fra Direktoratet til Inspektoratet for Sydgrønland (ang. den danske Missions Overtagelse af den Evangeliske Brødre-Unitets Missionsvirksomhed i Grønland). Meddelelser fra Direktoratet for den kongelige grønlandske Handel for Aarene 1897–1901. København, side 104–108.
- I skrivelsen anmodes inspektoratet om at yde brødremenighedens missionærer al den hjælp, de har brug for i forbindelse med afviklingen af missionen. Overenskomsten af 5. marts 1900 mellem Ministeriet for Kirke- og undervisningsvæsenet og den Evangeliske Brødre-Unitets Direktion er gengivet.

Egede, Niels

- 1743 Tredie Continuation af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand Og Beskaffenhed. Forfattet I Form af en Journal Fra Anno 1739 til 1743. Kiøbenhavn, 144 sider + tillæg.
- Heri enkelte bemærkninger af Hans Egedes yngste søn om herrnhuterne, bl. a. om deres ringe sprogkundskaber.
- 1939a Genudgivet af H. Ostermann i

- Meddelelser om Grønland 120. København, side 125–219.
- 1971 Fotolitografisk optryk af 1. udgaven med efterskrift og kommentarer af Finn Gad. København: Roskilde og Bagger.
- 1939b Beskrivelse over Grønland. Ed. H. Ostermann. Meddelelser om Grønland 120. København, side 233–269.
- I denne Grønlandsbeskrivelse fra 1769 understreges det uheldige i, at der er samlet for mange grønlandere ved Noorliit/Ny Herrnhut og Akunnaat/Lichtenfels, men forfatteren lægger ikke skjul på, at det også gælder den danske mission- og handelsplads Nuuk/Godthåb.

Egede, Poul

- 1741 Continuation of Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand Og Beskaffenhed, Forfattet I Form af en Journal fra Anna 1734 til 1740. København, 184 sider + kort.
- Herrnhuterne nævnes knapt nok.
- 1939 Genudgivet af H. Ostermann i Meddelelser om Grønland 120. København, side 1–122.
- I noterne gengives fra Poul Egedes manuskript referater af de samtaler, som hans far, Hans Egede, førte med Christian David, den ledende af de tre første herrnhuter i Grønland, og som måtte udelades af kirkepolitiske grunde i den trykte udgave (side 275–277).
- 1971 Fotolitografisk optryk af 1. ud-

gaven med efterskrift og kommentarer af Finn Gad. København: Rosenkilde og Bagger.

- [1788] Efterretninger om Grønland udragne af en Journal holden fra 1721 til 1788. København. 284 sider, ill.

Poul Egede omtaler kort (side 44), at han talte med grev Zinzendorf i København, før de første herrnhutiske missionærer blev udsendt, og at Hans Egede, havde en brevveksling med Christian David.

- 1962 Oversættelse til grønlandsk: Poul Egede 1721-til 1788 tikitdlugo uvdorsiuutainit tigussat. Oversat af Poul Balle, Godthåb: Kalåtdlit-nunāne nakiterisissarfik/Det grønlandske forlag, 152 sider.

Eugenius, Jakob

- 1929 katágutigíngniane sulekatausi-massut okalugpalâve. katángutigíngníanut ilaunivnit (1865–1900) erkaimassáka. ilagíngnut káumarsautigssiat II. Nûk, side 17–21.
- Erindringer fra forfatterens tid som medlem af brødremenigheden i Noorliit/Ny Herrnhut, herunder omtale af Carl Spindler.
- 1983 Oversættelse til dansk: To af brødremenighedens grønlandske medarbejdere fortæller. Erindringer fra min tid som medlem af brødremenigheden (1865–1900). Oversat af Karen Hagedorn og Marie-Louise Deth Petersen. Tidsskriftet Grønland, side 298, ill.

Fenger H. M.

- 1879 Bidrag til Hans Egedes og den grønlandske Missions Historie 1721–1760 efter trykte og utrykte Kilder. Kjøbenhavn: G. E. C. Gad. XV + 348 sider.
Behandler i flere lange kapitler de herrnhutiske missionærers forhold. Som bilag 22 breve fra Unittetsarkivet i Herrnhut og det ledreborgske arkiv, nu i det kongelige bibliotek, med tilknytning til den herrnhutiske mission i Grønland. De er dog på et par undtagelser nær, kun gengivet i referatform.

Flood, Joh.

- 1873 Grønland. Missionshistorie i Fortællinger. Christiania: Alb. Cammermeyer. 120 sider.
Indeholder små afsluttede beskrivelser af begivenheder og personer med tilknytning til missionshistorien; hovedvægten på de herrnhutiske menigheder. Beregnet til oplæsning på missionsmøder.

Fries, Th. M.

- 1872 Grönland des natur och innevånare. Efter äldre och nyare författares skildringer. Uppsala: Edquist & Berglund. 176 sider, ill.
Kort omtale af herrnhuterne med argumenter for og imod at de opgiver deres missionsvirksomhed (side 133–135). Negativ fremstilling af den herrnhutiske missions indsats (side 158–159).

Fuglsang-Damgaard, Ad.

- 1932 ajokersuiartortitsinek pingártumik katángutigíngníanut túngatitdlugo. ilagíngnut káumarsautigssiat III. Nûk, side 40–47.
Om missionsarbejde, særligt med henblik på herrnhuterne og Zinzendorf.

Gad, Finn

- 1946a kalâtdlit nunâta histôriâne taisagssat pingârnerit 1450-p migsânit 1943-mut. Oversat af Augustinus Lynge. K'ekertarssuak: Kujatâne Landskassip nakitertita. 291 sider.
I denne hidtil eneste større Grønlandshistorie på grønlandsk indgår der også en kortfattet redegørelse for den herrnhutiske mission i Grønland.
- 1946b Grønlands Historie. En Oversigt fra ca. 1500 til 1945. Det grønlandske Selskabs Skrifter XIV. København. 270 sider, ill.
Lidt ændret udgave af ovenstående. Af særlig interesse er forfatterens foto (side 183) fra Uummannaq af koralblæsning, en skik, som stammede fra den tid, hvor stedet var herrnhutisk missionsstation.
- 1953 Samuel Kleinschmidt. Tidsskriftet Grønland, side 189–191, ill.
Kortfattet biografi over Samuel Kleinschmidt (1814–1886) fremtrædende sprogforsker med herrnhutisk baggrund.
- 1957 Kleinschmidts pæl. Tidsskriftet Grønland, side 410–414, ill.
Efter 2. verdenskrig er der rejst

et mindesmærke, en skibslanterne med elektrisk lys på en pæl på det sted, hvor Samuel Kleinschmidt plejede at hænge sin lygte på et stykke tømmer i en varde midtvejs mellem Noorliit/Ny Herrnhut og Nuuk/Godthåb.

Fotografier både af den gamle pæl (som dog er fornyet siden Kleinschmidts tid) og den nye pæl.

1967—Grønlands Historie Bd. II:

1976 1700–1782. Bd. III: 1782–1808. København: Nyt Nordisk Forlag. Arnold Bisck. 760 sider; 615 sider, ill.

Denne store Grønlandshistorie behandler naturligvis også herrnhuterne i Grønland, selv om hovedvægten er lagt på det omfattende kildemateriale vedrørende den dansk mission og handel.

[*Glabn, Henric Christopher*]

1771 Anmærkninger over de tre første bøger af Hr. David Crantzes Historie om Grønland. Kiøbenhavn. 388 sider.

Kritisk gennemgang af Cranz's beskrivelse af Grønland og grønlænderne skrevet af dansk missionær, som selv fremkommer med mange interessante oplysninger.

Grove-Rasmussen, A. C. L.

1900 De afleverede Grønlændere. Dansk Missionsblad. Ny Række 35. Aargang. Kjøbenhavn, side 522–525.

Med Missionsblatt der Brüder-

gemeine som kilde fortælles lidt om de forhold, de herrnhutiske missionærer arbejder under i Grønland. Bl. a. gengives et brev fra missionær Traugott Zucher om den sidste påske, som herrnhuterne fejrede i Akunnaat/Lichtenfels.

1901 Gammelt og nyt fra Missionens Verden. De herrnhutiske Grønlænderes Overlevering til den danske Kirkes Varetægt. Dansk Missionsblad. Ny Række 36. Aargang. København, side 75–80. Om overdragelsen af de herrnhutiske missionsstationer til den danske mission i løbet af månederne maj til august 1900.

Grünwald

1895 Ein Winterbesuch in Umanak, der nördlichsten Missionsstation der Brüdergemeine in Grönland. Kleine Traktate Nr. 19. 16 sider.

Gregersen, Lauritz

1941 Underretning om Den Herrnhutiske Mission i Grønland upartisk skrevne og underdanigst indgivne Til Det Høy-Lovlige Missions-Collegium [1765]. Udgivet af H. Ostermann som: Et dokument til belysning af den herrnhutiske mission i Sydgrønland. Fra Arkivernes Gemmer. Bidrag til belysning af liv og forhold i fortidens Grønland. IV. Det grønlandske Selskabs Aarsskrift, side 99–109 og 128–130.

Meget kritisk fremstilling af herrnhuternes missionsvirksom-

hed af tidligere dansk missionær i Grønland.

Gullov, Hans Christian

1978 Kampen om sjælene. Grønland og Oplysningstiden. København: Nationalmuseet. 68 sider, ill.

I et afsnit om situationen i Grønland i første halvdel af det 18. århundrede behandles herrnhuterne og deres indflydelse på det grønlandske samfund (side 43–52).

Gullov, H. C. and Hans Kapel

1979– Legend, History, and Archaeo-

1980 logy. A study of the art of Eskimo narratives. Folk vol. 21–22. København, side 347–380, ill.

Sagnmaterialet om sydlændingen Sinngajuk og hans slægt belyses ved hjælp af arkæologiske og historiske kilder. Familien kom til at tilhøre den herrnhutiske mission, således som det var tilfældet med de allerfleste af de sydlændinge, som kom tilrejsende til Godthåb distriktet.

Gullov, H. C.

1979 Historien bag historien – en vestgrønlandsk slægtssaga. Tidsskriftet Grønland, side 278–288, ill.

Redegørelse for det etnohistoriske arbejde med Sinngajuks slægtssaga.

1982 En ten fra Håbets Ø – den grønlandske håndten i kulturhistorisk lys. Tidsskriftet Grønland, side 73–81, ill.

En håndten fundet i en grøn-

landsk husruin på den tidligere boplads Illorpaat på Illuerun-nerit/Håbets ø sættes i forbindelse med herrnhutisk indflydelse.

1983 Herrnhuternes grønlandere. Tidsskriftet Grønland side 247, ill.

Redegørelse for det kulturelle særpræg hos de grønlandere, der sluttede sig til herrnhuterne, og for kontakten mellem dem og den danske missions grønlandere i den tidlige kolonisationstid.

J. B.

1877 Katángutigíngniat pivdlugit. Atuagagdliutit nr. 11. 24. marts. sp. 161–164; nr. 12. 12. april. sp. 177–181.

Om brødremenigheden, specielt om Zinzendorf. Missionærerne i Grønland nævnes kun i få linier, hvor der står, at de sagde, at de kom for at hjælpe Hans Egede, men at de lagde ham hindringer i vejen og gjorde ham bedrøvet.

Hansen, Keld

1976 Grønlandsbilleder / Assilissat kalaallit nunaannit 1860–1920. Forord af P. V. Glob. Grønlandsk oversættelse af Karl Johan Lyberth & H. C. Petersen. København: Christian Ejlers' Forlag. 264 sider. 122 plancher + diverse fotografier.

Blandt denne spændende samling af ældre fotografier fra Grønland findes der enkelte fra de herrnhutiske missionsstationer og bo-

pladser. Særligt bemærkelsesværdigt er et fotografi fra Alluitsøq/Lichtenau taget den 11. september 1900, hvor man ser en stor del af de 212 kajakmænd, som var samlet for at tage afsked med brødremissionærerne (planche 50). Et andet interessant billede er et fotografi af Samuel Kleinschmidt fra ca. 1880 (planche 12).

Holtved, Erik

1951 Samuel Kleinschmidts grønlandske grammatik fylder 100 år. Det grønlandske Selskabs Aarsskrift, side 109–112, ill.

Kort biografi med vægt på Kleinschmidts sproglige indsats.

1964a Samuel Kleinschmidt i anledning af 150-året for hans fødsel. Tidsskriftet Grønland, side 217–230, ill.

Foredrag holdt i Det grønlandske Selskab den 13. februar 1964 om Kleinschmidts liv og indsats.

1964b Kleinschmidts Briefe an Theodor Bourquin. Meddelelser om Grønland 140 (3). 124 sider, ill.

Udgivelse af 12 breve skrevet af Samuel Kleinschmidt til missionær Theodor Bourquin i Labrador i tiden mellem den 8. august 1865 og 10. maj 1881. Indledning af Erik Holtved om Kleinschmidts liv (side 7–11) og om brevene (side 11–16). Brevene er koncentreret om sproglige spørgsmål og indeholder kun i

meget begrænset omfang oplysninger til belysning af andre forhold.

Horskjær, Erik (red.)

1970 De danske kirker. Bd. 19. Bornholm. Færøerne. Grønland. København. 295 sider, ill.

Heri korte beskrivelser af nogle af de herrnhutiske kirkebygninger og inventaret i nutiden: Noorliit/Ny Herrnhut (side 245), Qeqertarsuatsiaat/Fiskenæsset, hvor en del af kirkens inventar stammer fra Akunnaat/Lichtenfels (side 277–278), Kangeq, hvor materialerne til kirken stammer fra Ummannaq (side 283), Narsaq Kujalleq/Frederiksdal (side 279) og Alluitsøq/Lichtenau (side 288).

Høy, F. C.

1943 Sendebud i Kristi Sted. 200 Danske i Brødrementigheds Mission. Udgivet i Anledning af B. D. M. Brødrementigheds danske Missionsforenings Hundredaar 1843–1943. Christianfeld: O. Lohse. 184 sider, ill.

I denne oversigt over brødrementigheds mission sættes der i afsnittet om Grønland (side 55–65) fokus på to skikkelser: Hansine Hinz f. Fogdal (1867–1896) og Samuel Kleinschmidt (1814–1886). Efter en kort omtale af brødremissionærernes afskedsfest i Alluitsøq/Lichtenau, følger en liste over 22 danske, hvortil Kleinschmidt

er medregnet (hans mor var dansk), og en svensk missionær, som har arbejdet i Grønland mellem 1746 og 1896. Afsnit om brødremissionens principper, grundregler m. m. (side 140–145).

Ibsen, Aage

1894 Nordlys. Skitser af Livet i Grønland. København: Det Reitzelske Forlag. 125 sider.

Læge i Nuuk/Godthåb (1880–1885) skildrer et besøg hos missionærparret i Uumman-naq (side 36–40), et besøg i Akunnaat/Lichtenfels (side 109) og »Tyske Missionærer« (side 61–70), hvor han bl. a. giver et portræt af Kleinschmidt.

Isa Prinzessin von Schönaich-Carolath

1926 Kajakmänner. Erzählungen grön-ländischer Fischer und Jäger. Thüringen: Urquell-Verlag Erich Röth Mühlhausen. (9. oplag) 173 sider, ill.

Fri tysk oversættelse af Signe Rinks frie danske oversættelse af artikler på grønlandsk i Atuagagdliutit (»Kajakmænd« 1901). Udgiveren har tilføjet et ekstra afsnit om Johan Konrad Kleinschmidt (1768–1832), hvori der også er omtale af sønnen Samuel Kleinschmidt (1814–1886) og en beskrivelse af Noorliit/Ny Herrnhut, Akunnaat/Lichtenfels, Al-luitsoq/Lichtenau og Narsaq Kujalleq/Frederiksdal (efter Bobé 1918). En tegning angives fejlag-

tigt at forestille Johan Konrad Kleinschmidt (mellem side 160 og 161), det er H. Dirckinck Holmfelds tegning af Samuel Kleinschmidt fra 1885.

Isaksen, Daniel

1950 ilagît katángutigíngniat erkain-iartariakarput. ilagît atuarfigdlo nr. 3. Nûk, side 17–19.

Betragtninger om brødremenigheden, hvori der indgår en del sammenligninger med den danske mission.

1964 nunavtíne katángutigíngniakarat-dlarmat. ilagît atuarfigdlo nr. 3. Nûk, side 2–5.

Om brødremenigheden i det sydligste Grønland, særligt Narsaq Kujalleq/Frederiksdal. Forfatterens far var hjælper hos brødremenigheden på en boplads; han husker selv som barn at have set missionær Paul Zucher i grønlandsk dragt. Længere omtale af Konrad Kleinschmidt baseret på Otto Rosings bog om Samuel Kleinschmidt (1949). Refererer breve, som faderen modtog fra en herrnhutisk missionær, som efter at have forladt Grønland, tog til Afrika.

Israel, Heinz

1965 Grönland-Eskimo auf euro-päischen Gemälden aus dem 18. Jahrhundert. Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden. Band 25. Berlin: Akademi-Verlag, side 35–62 + billedtavler.

- Artiklen handler om J. V. Haidts »Erstlingsbilder«, førstegrødebiler, d.v.s. malerier, som forestiller de første døbte grønlandere sammen med de første døbte repræsentanter fra andre folk med Kristus som den centrale skikkelse. Der fremsættes en formodning om, at maleren har haft levende modeller, idet han kan have set de grønlandere, som var i Europa og Amerika 1747–1749. Der opstilles slægtstavler for Samuel Qajarnaq, den første grønlander, som herrnhuterne døbte, og for Simon Arbalik og Sarah Pussimek, som deltog i den lange rejse. I et tillæg præsenteres uddrag af Karl Spindlers grønlandske digt om Qajarnaq (1891) med dansk oversættelse af Guldberg Chemnitz (side 55–59).
- 1969 Kulturwandel grönländischer Eskimo im 18. Jahrhundert. Wandlungen in Gesellschaft und Wirtschaft unter dem Einfluss der Herrnhuter Brüdermission. Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden. Band 29. Berlin: Akademi-Verlag. 203 sider + 9 upag. bl. - ill.
Centralt værk om herrnhuterne i Grønland i det 18. århundrede, som handler om, hvordan det gik, da man forsøgte at overføre de forskellige herrnhutiske skikke til Grønland. Bygger hovedsagelig på de originale dagbøger, som missionærerne i Ny Herrnhut førte 1733–1800.
- 1970 Les Esquimaux du Groenland occidental au XVIIIe siècle sous l'influence de la Mission Morave. InterNord no. 11. Paris, side 218–226.
Kortere redegørelse for den herrnhutiske indflydelse på grønlanderne i det 18. århundrede.
- 1978 Frederiksdal 1890: Demographische Dokumentation über eine Gruppe westgrönländischer Eskimo. Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden. Band 36. Berlin: Akademie-Verlag, side 129–150, ill.
På grundlag af en detaljeret folketælling foretaget af de herrnhutiske missionærer i 1890 i Narsaq Kujalleq/Frederiksdal og tilhørende bopladser diskuteres de 516 personers sociale og økonomiske forhold.
- Janssen, Carl Emil*
- 1913 En Grønlandspræsts Optegnelser 1844–49. Memoirer og breve udgivne af Julius Clausen og P. Fr. Rist. XIX. København: Gyldendals Boghandel Nordisk Forlag. 216 sider, ill.
De herrnhutiske missionærer latterliggøres i disse private breve, som ikke var beregnet til offentliggørelse. Indeholder bl. a. en beskrivelse af Janssens første møde med de herrnhutiske missionærer i Noorliit/Ny Herrnhut (side 189–190) og med Samuel Kleinschmidt i Akunnaat/Lichtenfels 14. september 1847 (side

- 194–196). Der findes også en skildring af den fest, der blev afholdt den 16. oktober 1847 i anledning af 100 års jubilæet for indvielsen af missionsbygningen i Noorliit/Ny Herrnhut (side 198).
- 1969 Fotografisk genoptryk.
- 1971 Oversættelse til grønlandsk: *kaltdlit-nunāne palasip 1844-mit 1849-mut nalunaerssugai*. Oversat af Hans Janussen, Nûk. Det grønlandske Forlag. 168 sider, ill.

Janssen, Louise

- 1938 Af »Anānas Dagbøger«. Ved H. Ostermann. Det grønlandske Selskabs Aarsskrift. København, side 98–122.
Det fremgår af den danske præstekones breve, at der var et meget sparsomt socialt samvær mellem danskerne i Nuuk/Godthåb og de tyske missionærer i Noorliit/Ny Herrnhut (side 103 og 115–116).
- 1964 En dansk families jul i Grønland i midten af 1800-tallet. Uddrag af Louise Janssens dagbøger fra Julianehåb 1851 og 1852 og fra Godthåb 1854. Udgivet af Inge Kleivan. Tidsskriftet Grønland, side 441–455, ill.
Præstekones detaljerede skildring af de juleselskaber hun holdt i 1854, hvori også de tyske missionærfamilier deltog. Endvidere indgår der et referat af Louise Janssens børns oplevelser under julefejringen i Noorliit/Ny Herrnhut.

Kane, Elisba Kent

- 1856 Arctic Explorations in the Years 1853, '54, '55. I–II. Philadelphia: Childs and Peterson. 464 sider; 467 sider, ill.
Kort beskrivelse af et møde med herrnhuter-missionærerne i Akunnaat/Lichtenfels (I: 27–27). (Delvis oversat til dansk i Bobé 1918:52)

Kjer, Jakob

- 1880 atuainiutit imáipok ilfniartunut issigititdlugit atuarnermut sungiusautigssat. I–II. Kjøbenhavn, 155 sider; 390 sider, ill.
Skolebog af typen alt-i-en-bog, hvor der også er et stykke om herrnhuternes religiøse særpræg og skikke og lidt om missionsstationerne i Grønland. Sluttes med et kritisk spørgsmål om, hvorfor de dog slog sig ned lige i nærheden af Hans Egede og ikke nordpå blandt hedningene (II: 380–382). Udgivet af tidligere dansk præst i Grønland.

Kleist, Josva

- 1933 *katángutigíngniat* 1733-mit Núngmut pineránit 1933-mut ukiut 200 kángiungmata Narsame okalugiaut ilavdlugo agdlauserissak. *ilagíngnut káumar-sautigssiat* IV. Nûk, side 10–20.
Om brødremissionens historie i Grønland mest på grundlag af skriftlige kilder, men også nogle mundtlige; bl. a. gengives en fangers beretning om missionær Spindler som kajakroer

(oversat til dansk i Berthelsen 1983).

Kleivan, Inge

- 1979a Studiet af ordforrådet i grønlandske bibeloversættelser. I: Bjarne Basse & Kirsten Jensen (red.): Eskimosprogenes vilkår i dag. »Majoritetssprogs indvirkning på eskimoiske minoritetssprog«. Århus: Alkona, side 173–186.

I en sammenlignende undersøgelse af forskellige grønlandske bibeloversættelser indgår der også eksempler fra den herrnhutiske oversættelse af det nye testamente (1822) og en herrnhutisk oversættelse af salmernes bog (1842), som viser, hvorledes der i disse benyttes tyske låneord.

- 1979b Oversættelse til engelsk: Studies in the Vocabulary of Greenlandic Translations of the Bible. In: Bjarne Hasse & Kirsten Jensen (eds.): Eskimo Languages their Present-day Conditions. »Majority Language Influence on Eskimo Minority Languages«. Århus: Arkona, p. 175–189.

- 1983 Herrnhuterne eller Brødremenigheden i Grønland 1733–1900. Tidsskriftet Grønland, side 304, ill. Oversigtsartikel.

Knuth, Eigil

- 1948 Grønlandske Billeder. Det grønlandske Selskabs Aarsskrift. København, side 61–80.
Gengivelse af farvelitografier »tegnede og trykt efter Arons Bil-

leder, ved Kolonien Godthaab i Grønland, af Lars Møller«, hvor der bl. a. er scener fra de herrnhutiske missionærers liv: »Syge Grønlændere pleiedes af de første tyske Missionærer« (side 72) og »Da [de] tyske Missionærer sov om Natten gik Grønlænderne med deres Kniv hen til dem, men da Missionærerne vaagnede af deres Støj; væbnede de [dem] med deres bøsser for at gjøre dem bange« (side 73).

- 1963 Singajuk's Family Saga. Folk vol. 5. Essays presented to Kaj Birket-Smith on his Seventieth Birthday. København, side 209–218, ill.

Sagnet om Singajuk og hans slægt sammenlignes med genealogiske data i herrnhuternes kirkebog fra Noorliit/Ny Herrnhut.

Korneliussen, Otto

- 1964 Augustip 14-ane 1964 Igdlorpait okalugfiata ukiut 100-ngordlugit nagdliútorsiornera – 100 års kirkejubilæum i Igdlorpait. Tusarlduarnák nr. 29. Nanortalik, side 2 og side 7.

Jubilæet blev fejret med festgudstjeneste og udendørs kaffebord. Der blev afsendt telegram til Christiansfeld med tak for herrnhuternes indsats i Illorpaat.

Krabbe, Th. N.

- 1930 Greenland its Nature, Inhabitants, and History. København: Levin & Munksgaard. London: Oxford University Press. 129 sider + 170 tavler.

Samling af ældre fotografier taget af forfatteren, som var læge i Nuuk/Godthåb 1891–1901, bl. a. af missionsbygningerne i Noorliit/Ny Herrnhut, Uummannaq og Akunnaat/Lichtenfels (no. 127, 129–130 og 136).

Kölbing, Fr. Ludwig

- 1831 Die Missionen der evangelischen Brüder in Grönland und Labrador. Gnadau. 254 sider + 180 sider.
Sammendrag af Cranz's missionshistorie samt redegørelse for missionens historie frem til år 1829. Med kronologisk fortegnelse over de enkelte brødremissionærs ankomst og afrejse fra Grønland, indgåelse af ægteskab og dødsår.

Larsen, William

- 1955 Brødremenighedens mission på Grønland. Indre Missions Tiden. København, side 390–392, ill.
Oversigtsartikel.
1972 Kirken under polarstjernen. Fra den grønlandske kirke. Fredericia: Lohses Forlag. 124 sider, ill.
Ovennævnte artikel er genoptrykt som »Brødremenighedens mission« (side 37–44).

Lidegaard, Mads

- 1961 Grønlands historie. København: J. H. Schultz Forlag. 166 sider, ill.
Heri kortfattet omtale af herrnhuternes rolle i Grønlands histo-

rie. Med arbejdsopgaver til de enkelte kapitler.

Lidegaard, Mads og Chr. Størmose

- 1968 Grønlands Historie for 5., 6. og 7. skoleår. Oversat til grønlandsk af Lars Møller Lund. København: Ministeriet for Grønland. 111 sider, ill.
Dobbeltsproget historiebog for den grønlandske skole. Afsnit om herrnhuterne side 24–27.
1979 Kalaallit Nunaata oqaluttuarisaa-nera 2. 1500-miit 1815-mut. København: Ministeriet for Grønland. 27 sider, ill.
2. udgave, 1. oplag af ovenstående bog, kun med grønlandsk tekst. Omfatter kun afsnittet for 5. klasse, men omtalen af herrnhuterne gøres færdig her.

Lindbard, Mogens

- 1955 katágutigíngniat/Herrnhuterne. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 7. 7. april, side 12–14, ill.
Kort oversigt over herrnhuternes historie i Grønland med fotografier fra Noorliit/Ny Herrnhut, Akunnaat/Lichtenfels, Narsaq Kujalleq/Frederiksdal og Alluitsøq/Lichtenau.

Lund, Peter

- 1933 Ūmáname nagdliútorsiornek upernák májip 20-áne 1933. ilagíngnut atuagagssiak IV. Nûk, side 29–37.
Beretning om mindehøjtidelighed i Uummannaq for at fejre 200 året for missionens grundlæg-

gelse. Desuden er der gengivet en række personlige breve skrevet til forskellige grønlandere af tyske missionærer efter deres hjemrejse til Europa. Det længste af brevene, som indeholder mange henvisninger til bibelord, er skrevet af Heinrich Kögel den 14. marts 1906 i Niesky.

Lyng, Bendt

1935. *katángutigíngníanut tuníssut. ilagíngnut káumarsautígssiat V. Nûk*, side 82.

Redegørelse for gave fra tidligere herrnhutiske grønlandere i anledning af 200 året for brødremissionens start, en narhvaltand med indskriften 1733–1933. Den blev sendt til Herrnhut via Christiansfeld, og i den korte artikel viderebringes hilsener og tak for gaven. (Foto af gaven i Bugge 1937 side 32. Gengivelse af skrive-
lsen, som fulgte med, i M. G. 1954 side 5).

1959. Grevinde Erdmuth Zinzendorf. *atuarfit ilagítldlo / Skole og kirke i Grønland. Nûk / Godthåb*, side 13–15.

I forbindelse med en omtale (kun på grønlandsk) af grev Zinzendorfs hustru nævnes også kort herrnhutermisionen i Grønland.

- 1971 Hans Egede *kalâtdlit apustiliat suliaisalo kingunere. ukiut 250-íngornerat pivdlugo naitsumik. Nûk: atauagkiortuata naki-tertítâ*. 103 sider, ill.

Om Hans Egedes missionsvirksomhed og det efterfølgende ar-

bejde. I afsnittet om herrnhuterne er der særlig omtale af Samuel Kleinschmidt og Karl Spindler (side 31–40 og 57–58).

Lyng, Frederik

- 1915 Hans Egedep *inûneranik. Hans Egedes Levned. Nûk: Det grønlandske Litteratur Selskab*. 287 sider, ill.

Heri langt afsnit om herrnhuterne, især om Hans Egedes forhold til dem, men også om brødremenigheden i almindelighed (side 207–235). Forfatterens indtryk af Christiansfeld fra en tur dertil i 1910 findes i parentes side 228–229. (Til trods for den dobbeltsprogede titel er bogen kun på grønlandsk.)

Lyng, Hans

- 1978a *Nûk. Hvad der i vore dage huskes fra Godthåbs fortid. Godthåb, Det Grønlandske Forlag*. 143 sider, ill.

Der omtales bl. a. en kvinde *Bíntítarssuak* (Store Benedikte) kaldet *Ajagíngisâ* (Ingens moster), som var opvokset i Noorliit/Ny Herrnhut, og i den forbindelse kommer forfatteren ind på forholdene blandt herrnhuterne (side 112–133).

- 1978b *Grønlandsk udgave: Nûk. Nûngme pissartut erkaimassut. Nûk: Kalâtdlit-nunâne nakiterisitsissarfik*. 143 sider, ill.

- 1978c *Godthåb gennem tiderne. I: Godthåb/Nûk i tekst og billeder. Tekst- og billedredaktion: Hans*

- Lyng, Lars Møller Lund og Hans Westermann. Udgivet af Nûk kommune. Nûk, side 9–34, ill.
- Heri afsnittet »De som bor på det yderste næs« om befolkningen i Noorliit/Ny Herrnhut. Historisk perspektiv med omtale af forholdene i begyndelsen af det 20. århundrede, hvor stedet endnu var beboet (side 22–24).
- 1978d Grønlandsk udgave: Nûk itsânit m̃ānamut. I: Nûk/Godthåb agdlauserissat ássilfssatdlo 1728–1978, Nûk, side 9–31.
- Lyng, Niels*
- 1959 igdlokarfik kimangniko (nórdlit Herrnhut). Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 2, 29. januar, side 23 og nr. 3, 17. februar, side 19 og 22–24.
- Minder fra »den forladte by (Noorliit/Ny Herrnhut)« fra sidste halvdel af det 19. århundrede.
- Løbner, M. H.*
- 1915 Brødremenigheden dens Historie og Opgave. Udgivet af Afrikaforeningen. København: O. Lohse. 157 sider, ill.
- Skrevet af lederen af brødremenighedens mission i Østafrika. Hovedvægten er dog på herrnhuterne i Europa, mens mission i Grønland kun er kort omtalt.
- M. G.*
- 1954 En jubilæumshilsen fra Godthåb/Nûngm̃ng̃āñit nagdliútorsiortunut. Kamikken nr. 31, 19. juni, Nûk/Godthåb side 5–6.
- Gengivelse af hilsen fra tidligere medlemmer af brødremenigheden, som blev sendt til Herrnhut i 1933 i anledning af 200 året for missionens begyndelse.
- Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet*
- 1900 Bekendtgørelse om allerhøjeste Stadfæstelse paa en Overenskomst med den evangeliske Brødre-Unitets Missions-Direktion angaaende Overdragelse af Brødre-Unitetens Missionsstationer i Julianehaabs og Godthaabs Distrikter i Sydgrønland til den danske Stats og den danske Folkekirkes Pleje og Forvaltning. København. 8 sider.
- Med sidestillet tysk tekst. (Gengivet i Bak 1968d)
- Das Missions-Departement der Unitäts-Ältesten-Konferenz*
- 1890 Die Wirksamkeit der Brüderkirche für das Reich Gottes in der Heidenwelt. Abdruck aus dem Verfass der Allgemeinen Synode der Brüder-Unität vom Jahre 1889. V+36 sider.
- Bestemmelser, som missionen drives efter, beregnet som en rettesnor for såvel nye som gamle missionærer. Indeholder afsnit både om missionens mål, dens midler og missionærernes stilling.
- Myhlenphort, Marcus Nissen*
- 1935 Dagbøger 1786–1812 i uddrag. I: H. Ostermann (ed.): Dagbøger av nordmenn på Grønland før

1814. Norges Svalbard- og Ishavs-Undersøkelser. Meddelelser nr. 33. Oslo, side 99–234.

Inspektør Myhlenphort fortæller i sine dagbøger fra Nuuk/Godthåb om kontakten mellem danskere og tyskere og grønlændere tilhørende de to missioner i forbindelse med påske, jul og nytår 1808, 1809, 1811 og 1812.

Müller, Karl

1925 Der Weg des Matthäus Stach. Ein Lebensbild des ersten Grönland-Missionars der Brüdergemeine. Aus Briefen und Tagebuchblättern. Berlin.

Biografi over Matthæus Starch (1711–1787), en af de tre første herrnhutiske missionærer i Grønland.

1931 200 Jahre Brüdermission I. Das erste Missionsjahrhundert. Herrnhut: Verlag der Missionsbuchhandlung. 380 sider, ill. med kort.

I dette omfattende værk om den herrnhutiske missions indsats overalt i verden udgivet i anledning af 200 året for missionens begyndelse, omtales Grønland fra 1733–1834 (s. 114–144). Også i den almene del, som handler om missionstanker og missionsproblemer, omtales Grønland, f. eks. side 343–344, hvor missionærernes sproglige arbejder og oversættelser nævnes.

[Müller, Valentin]

1834 Efterretning om den hundred-

årige Jubelfest for den evangeliske Brødremenigheds Mission i Grønland, den 19. Januar 1833. Christelig Kirke-Tidende nr. 11, 13. Marts, side 41–43.

Missionær i Alluitsoq/Lichtenau fortæller, hvorledes hundredeåret for missionens begyndelse på Grønland blev fejret.

(Gengivet i Bak 1969a side 22–24).

Møller, Viggo

1979 Volontør Viggo Møllers Dagbøger fra Godthåb 1871–1872.

Udgivet med en indledning og noter ved Inge Kleivan. Institut for Eskimologi 7. Københavns Universitet. 79 sider. Med portræt.

Heri om danskeres sociale samvær med Samuel Kleinschmidt og de herrnhutiske missionærer fra Noorliit/Ny Herrnhut og Akunnaat/Lichtenfels, som forfatteren omtaler med ironisk distance.

Mørch, Johan Christian

1942 En Skizze til Grønlands Held 1800. I: H. Ostermann (ed.): Johan Christian Mørch: Avhandlinger om Grønland 1799–1801. Norges Svalbard- og Ishavs-Undersøkelser. Meddelelser nr. 52. Oslo, side 103–126.

Meget negativ skildring af »Den tydske Mission« (side 118–120). Mørch, som var købmand (kolonibestyrer) foreslår, at de herrnhutiske missionærer hjemkaldes; deres undervisning er simpelthen for ringe.

Nielsen, Frederik

- 1954 Storfangeren Ungaralak. Tidskriftet Grønland, side 249–256, ill.

Omtale af og korte uddrag af artikler skrevet af Ungaralak (Johannes) (1840–1886), fanger på den herrnhutiske boplads Nunatsiaq. Først trykt i Atuagagdliutit, senere udgivet af Frederik Nielsen (1955). Giver indtryk af folks holdning til missionærerne.

- 1978a Menighedslivet. I: Godthåb/Nûk i tekst og billeder. Tekst- og billedredaktion: Hans Lyng, Lars Møller Lund og Hans Westermann. Udgivet af Nûk kommune. Nûk, side 94–98, ill.

Heri kort afsnit »Herrnhuter og godthåbere« med omtale af skikke overtaget fra herrnhuterne (side 94).

- 1978b Grønlandsk udgave: ilagîgtut inûnek. I: Nûk/Godthåb agdlause-rissat ássilíssatdlo 1728–1978, Nûk, side 95–100.

Nielsen, R.

- 1917 Samuel Kleinschmidt. Det grønlandske Selskabs Aarsskrift 1916. København, side 42–62.

I tillæg til en kort biografi og en vurdering af Kleinschmidts sproglige indsats gengives (side 50–62) to breve skrevet af Kleinschmidt den 22. august 1864 og den 13. august 1862. (De to breve er oversat til grønlandsk i Otto Rosing 1947: 75–86).

- 1921 De, der blev deroppe: 2) Samuel Kleinschmidt. I: Chr. Ludwig

(red.): 1721–1921 To hundredaarsdagen for den grønlandske Mission. København: O. Lohse, side 132–137.

Karakteristik af Kleinschmidts mangeartede indsats.

Oldendow, Knud

- 1957 Bogtrykkerkunsten i Grønland og mændene bag den. En boghistorisk oversigt. København: F. E. Bording, 235 sider, ill.

Heri bl. a. omtale af den første tryksag fremstillet i Grønland, en lille salmebog fra 1793, af den herrnhutiske missionær Jesper Brodersen (side 29–38); i tilknytning hertil er der en redegørelse på tysk af R. Träger, arkivar i Herrnhut (side 216–218). Endvidere indeholder bogen et længere afsnit om »Mesteren Samuel Kleinschmidt »Sâmualé« og hans bogtryk« (side 154–184 og 232–234), hvori der også indgår en redegørelse af Träger med et uddrag af et brev fra Kleinschmidt på tysk (s. 154–156).

- 1959 Stærkt forkortet udgave på engelsk: Printing in Greenland. Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 44 sider, ill.

- 1962 Stærkt forkortet udgave på grønlandsk med særlig vægt på de grønlandske bidragydere til bogtrykkerkunsten i Grønland: Kalâtdlit-nunãne nakiterisitsissarne angutitdlo ingerdlatsissûsimassut. Godthåb: Kalâtdlit-nunãne nakiterisitsissarfik/Det grønlandske Forlag. 57 sider, ill.

Olsen, Ingvar

- 1957 Brødremenighedens grønlandske missionsvirksomhed. Dannevirke 6. marts.
Oversigtsartikel med vægt på det 18. århundrede.
- 1958 Oversættelse til grønlandsk: Nôrdlît nunavtîne ajokersuiartortitsinerat. Avangnâmiok. Februar, side 48; Marts, side 56–59.
Oversættelsen er baseret på en udvidet udgave af ovenstående artikel.
- 1962 Herrnhuternes missionsvirksomhed blandt Grønlands befolkning/ katángutigíngniat sulîât kâlâtdlît akornáne. Atuagagdliutit/ Grønlandsposten nr. 18, side 4–5 og nr. 19, side 12–13, ill.
Udvidet udgave af artiklen fra 1957. Den grønlandske oversættelse er ikke identisk med oversættelsen fra 1958.

Ostermann H. B. S.

- 1921 Den grønlandske Missions og Kirkes Historie. København: O. Lohse. 250 sider.
Denne missionshistorie handler for langt størstedelens vedkommende om den danske mission i det 18. århundrede, og det skinner tydeligt igennem, at forfatteren, som selv i mange år havde været præst i Grønland, ikke havde meget til overs for herrnhuterne.
- 1928a The History of the Mission. I: M. Vahl et al. (eds.): Greenland vol. 3. Copenhagen, side 269–349.
Kortere engelsksproget udgave.

- 1928b Kirkeligt liv i Godthaab gennem 200 aar. Det grønlandske Selskabs Aarsskrift 1927–28, side 29–54, ill.
Gennemgang af den danske missions og kirkes historie i Nuuk /Godthåb, som også omfatter forholdet til den herrnhutiske mission.

Petersen, Jonathan

- 1906 »katángutigíngniat« nunavtîne sulinerata kingunerinik. nalunaerutit nr. 5. Nûk, side 37–38.
Artiklen i dette lille fagblad for de ansatte i den grønlandske kirkes og skoles tjeneste henvender sig til dem, som tidligere har arbejdet for den herrnhutiske mission. Forfatteren er klar over, at folk savner brødremenighedens særlige skikke, med minder om, at det er farligt, hvis skikkene er vigtigere end troen.
- 1933 nagdliútorsiørnerit mardluk. I: ilagíngnut káumarsautigssiat IV. Nûk, side 24–27.
Beretning om fejring af to jubilæer: 25 året for stiftelsen af den kristelige forening pekatigíngniat og 200 året for herrnhutermissionens begyndelse.

Ríka [Richard Petersen]

- 1983 katágutigíngniat nunavtînut pineránit ukiut 250-íngorput, Brødremenigheden kom til Grønland for 250 år siden. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 19, 11. maj, side 34 og 35.
Kort historisk oversigt over den

herrnhutiske missions arbejde i Grønland og missionens afslutning.

Poulsen, Andreas

- 1958 Lichtenfels/Akúnât 200-ngor-luarpai 1758–1958. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 24, 4. november, side 24.

Mindeartikel i anledning af 200 året for Akunnaat/Lichtenfels grundlæggelse. Forfatteren, som er født i det nærliggende Qeqertarsuatsiaat/Fiskenæsset, mindes bl. a. hvordan de, som havde tilhørt brødremissionen, var omhyggelige med opdragelsen af deres børn.

- 1961 katágutigíngnianut kujássut – Tak til Brødreunionen. Atuagagdliutit/Grønlandsposten nr. 22, side 2 og nr. 23, side 8.

Skrevet i anledning af 200 året (hvilket dog er en misforståelse for 100 året) for oprettelsen af missionsstationen Uummannaq i Godthåbsfjorden. (Den danske tekst er forkortet.)

Poulsen, Ane Johanne

- 1963 asimiokarfingme nórdlikokarfiussume jûtdlisiortarneq. Jûtdlisiutit, side 4–5.

Beskrivelse af hvordan man fejrede jul på den nu forladte, tidligere herrnhutiske missionsstation Uummannaq.

Reichel, L. T.

- 1860 Missions-Atlas der Brüder-Unität. Herrnhut.

Heri også kort og data om Sydgrønland efter de herrnhutiske missionærers tegninger og oplysninger.

The Religious Tract & Book Society for Ireland (ed.)

- 1831 Greenland Missions with Biographical Sketches of some of the Principal Convents. Dublin. 286 sider, ill.

Oplysningerne er hentet fra Cranz's missionshistorie og fra brødreunionens engelsksprogede tidsskrift: Periodical Accounts of the Missions of the United Brethren. De tre biografiske kapitler omhandler den grønlander, som herrnhuterne døbte først, Qajarnaq, endvidere en grønlandsk familie, hvoraf nogle medlemmer foretog en rejse til Europa og Amerika, og endelig er der et kapitel om Angusima, som efter at være blevet døbt Daniel selv begyndte at undervise sine landsmænd.

Rink, H. (ed.)

- 1856 Samling af Betænkninger og Forslag vedkommende Den kongelige Grønlandske Handel. København. 239 sider.

Heri nr. 8 »Om Brødre-Unitetets Virksomhed«, som indgår i hovedindstillingen fra den kommission, som blev nedsat i 1851 »til de grønlandske Anliggendes Overvejelse« (side 11). Endvidere findes der særskilte betænkninger om missionsvæsenet ved Nielsen

- og Wandell (side 84–85) og om brødremissionen i Grønland ved J. F. Matthiesen (side 86–88).
- 1857 Grønland geographisk og statistisk beskrevet. Andet bind. Det søndre Inspectorat. Kjøbenhavn. 416 sider + naturhistoriske tillæg 172 sider, ill.
Omtale af den herrnhutiske mission (side 74–75 og 279–281) og af profeten Gabriel (side 288–289). Indeholder desuden beskrivelser af herrnhuternes fire missionsstationer og tilhørende mindre pladser: Noorliit/Ny Herrnhut (side 313–321), Akunnaat/Lichtenfels (side 326–327), Alluitsoq/Lichtenau (side 352–353) og Narsaq Kujalleq/Frederiksdal (side 358).
- 1866–Eskimoiske Eventyr og Sagn
1871 med et Supplement indeholdende et Tillæg om Eskimoerne, deres Kulturtrin og øvrige Eiendommeligheder samt formodede Herkomst. Kjøbenhavn: Reitzel. VI + 376 sider + billedbilag; X + 259 sider.
I indledningen til første bind (side 33–38) og i tillægget til andet bind (side 238; 249–250) gives en negativ fremstilling af de herrnhutiske missionærers forhold til og indflydelse på grønlænderne, delvis med eksempler fra Cranz's missionshistorie som dokumentation. I første bind kort omtale af profeten Gabriel (side 367).
- 1877 Danish Greenland Its People and Its Products. Edited by Robert Brown. London. XVII + 468 sider, ill.
Omtale af den herrnhutiske mission i Grønland, som ifølge Rink benyttes til at skabe goodwill for herrnhuterne andre steder i verden (side 283–285). Omtale af profeten Gabriel (side 156–158).
- 1974 Genoptryk med offset-litografi. With a New Introduction by Helge Larsen. London: C. Hurst & Compagny. Copenhagen: Arnold Busck. Ikke pagineret introduktion + XVII + 468 sider, ill.
- 1886 S. Kleinschmidt. En Grønlænder-Ven + 8. Februar 1886. Nutiden nr. 523, 26. september, side 518 + portræt side 519.
Nekrolog over Samuel Kleinschmidt med omtale af hans liv og mangeartede indsats skrevet af den tidligere inspektør for Sydgrønland, H. Rink, som havde kendt Kleinschmidt personligt gennem mange år.
- Rink, Signe*
1888 Koloni-idyller fra Grønland. København: Gyldendalske Boghandels Forlag. 262 sider.
Skønlitterær bog, som imidlertid også indeholder en skildring af de herrnhutiske missionærer i Noorliit/Ny Herrnhut og deres nytårsvisit til danskerne i Nuuk/Godthåb (side 196–200).
- Ritter, J. F. W.*
1800 Leben des Freyherrn Johannes von Wattewille, Bishofs der evangelischen Brüderkirche und

dessen Gemahlin, Frau Henriette von Wattewille geborne Gräfin von Zinzendorf. Altona. 700 sider.

Biskop Johannes von Wattewille (1718–1788), som foretog mange visitationsrejser til udlandet, besøgte i 1752 menigheden i Noorliit/Ny Herrnhut. Den beretning, som han skrev til sin svigerfar, grev Zinzendorf, om turen, og som er benyttet i Cranz's missionshistorie, er optrykt her (side 146–183).

Rosing, Otto

- 1933 Carl Julius Spindlerip inûnermik okalugtuâ. K'ekertarsuak. 43 sider, ill.

Spindlers (1838–1918) selvbiografi og hans døtres beskrivelse af den sidste del af hans liv er oversat til grønlandsk af Otto Rosing via en oversættelse fra tysk til dansk af Morten P. Porsild (side 5–29). I sidste del af bogen skriver Otto Rosing om herrnhuterne i Grønland og om Spindlers sange og salmer. Endvidere gengives en af Spindlers prædikener fra 1884 (side 37–41).

- 1949 Samuel Petrus Kleinschmidt. inûneranik univkâk. Nûk: kujatâne landskassip nakitertitai. 96 sider, ill.

Grundig Samuel Kleinschmidt (1814–1886) biografi på grønlandsk. Som tillæg er der oversat to breve fra Kleinschmidt (publiceret af R. Nielsen 1917) fra

dansk til grønlandsk, og der er gengivet et brev skrevet på grønlandsk af Kleinschmidt dat. 12. juni 1883 samt et uddrag af et andet brev (side 75–87). Liste med 35 skrifter af Samuel Kleinschmidt samt en liste over hans salmer og sange (side 91–93).

- 1951 Kleinschmidt Centennial II: Samuel Petrus Kleinschmidt. International Journal of American Linguistic. Vol. 17 (2), side 63–65.

Kort biografi på engelsk i anledning af 100 året for udgivelsen af Kleinschmidts grammatik.

Rosing, Otto og Robert Petersen

- 1956 Carl Julius Spindler. I: Grønlands kulturelle råd (ed.): kalâtdlit taigdlortue tatdlimat – Fem grønlandske digtere. Godthåb, side 77–100, ill.

Biografi over Spindler skrevet af Otto Rosing på grønlandsk (side 77–87) og mere kortfattet på dansk (side 94–100). Tre af Spindlers digte er gengivet på grønlandsk og i dansk oversættelse ved Robert Petersen (side 88–93): nuánarekârupt (første linie: kalâtdlit nunâne) / Vort land, tusarnekaok / Det lyder så godt og mêrkanut (første linie: kujavdluse kaigitse) / Til børnene.

Rønnow, Helge

- 1980 Brødremenigheden – en levende tradition. Christiansfeld: Savanne. 95 sider, ill.

Gennemgang af brødremenighedens historie og særpræg med særlig vægt på de traditioner, som stadig er levende i Christiansfeld, hvor forfatteren er præst. Grønland er kun nævnt ganske kort. Let læselig og informativ lille bog med henvisninger til nyere litteratur om brødremenigheden i Danmark og dens missionsvirksomhed.

Schneider, H. C.

- 1927 Eine Magd des Herrn. Lebensbild Hansine Hinz-Fogdals. Herrnhut: Verlag der Missionsbuchhandlung. (5. oplag, 1. oplag 1898) 143 sider, ill.
Biografi over Hansine Hinz født Fogdal (1867–1896). Hendes Grønlandsophold startede dramatisk med, at skibet Hvidbjørnen, som hun ankom med i 1895, forliste ved Nunarsuit. Efter en besværlig rejse nåede hun frem til Alluitsøq/Lichtenau, hvor hun blev gift med missionær Johannes Hinz (1866–1964). Bogen indeholder også uddrag af hendes breve, hvor hun skildrer sin tilværelse i Grønland.

Schultze, Adolf

- 1890 Die Missionfelder.
Heri om Grønland, side 44–62.
1901 Abriss einer Geschichte der Brüdermission. Mit einem Anhang, enthaltend eine ausführliche Bibliographie zur Geschichte der Brüdermission. Herrnhut.

I dette oversigtsværk over brødermissionen overalt i verden findes der følgende afsnit om Grønland: 1733–1758 (side 17–22), 1758–1834 (side 86–92) og 1834–99 (side 174–182). Litteraturhenvisninger side 181–182 og side 296–299.

- 1925 Die Brüdermission in Wort und Bild. Herrnhut. (3. oplag)
1909 Oversættelse til dansk: Brødremenighedens Hedningemission i Billeder. Paa Dansk ved H. Lawaetz. Forord af pastor Olfert Ricard. Christianfeld: Den nord-slesvigske Missionsforening. 87 sider, ill.
Skildring af missionsarbejdet rigt illustreret med fotografier optaget af brødremenighedens missionærer i de mange forskellige dele af verden, hvor herrnhuterne driver mission, eller hvad Grønland angår, har drevet mission (side 5–11).
1932 200 Jahre Brüdermission II. Das zweite Missionsjahrhundert. Herrnhut: Verlag der Missionsbuchhandlung. XII + 715 sider.
Denne bog, som er udgivet i anledning af 200 året for begyndelsen af det herrnhutiske missionsarbejde, skildrer den sidste halvdel af perioden, mens de første hundrede år er behandlet af Müller 1932. Skildringen af missionen i Grønland i sidste halvdel af det 19. århundrede indtager dog kun en forholdsvis beskeden plads (side 5–43) i dette meget omfattende værk, men

der er mange interessante oplysninger, som også afspejler missionærernes holdning til grønlænderne og deres kultur. Også det afsluttende almene kapitel (side 615–715) indeholder stof af interesse for missionsarbejdet i Grønland.

Spangenberg, A. G.

- 1782 Von der Arbeit der evangelischen Brüder unter den Heiden. Barby. 168 sider.
- 1784 Oversættelse til dansk: Om de evangeliske Brødres Arbejde i blandt Hedningene. Oversat af R. Lassen. Odense. 195 sider.
- Bogen er inddelt i tre afsnit, et om bibelens ord om omvendelse af hedninge, et om hvad der har givet brødre menigheden anledning til at drive missionsvirksomhed, herunder et kort afsnit om Grønland (side 61–63), og endelig et tredje afsnit, det længste og mest interessante, om hvilke metoder missionærerne benytter sig af. Her er der adskillige henvisninger til Cranz's missionshistorie fra Grønland. Forfatteren, A. G. Spangenberg (1704–1792) ledede menigheds- og missionsarbejdet i Pennsylvania, i Amerika 1735–1762 og spillede en ledende rolle indenfor brødre menigheden efter Zinzendorfs død.

Stampe, Laurids

- 1945 Friedrich Böhnisch og den herrnhutiske Mission paa Grønland paa hans Tid. Nordisk Missions-

Tidsskrift vol. 56. København, side 207–219.

Skildring af en af de første herrnhutiske missionærer, Friedrich Böhnisch (1700–1763), der arbejdede i Noorliit/Ny Herrnhut fra 1734 til sin død i 1763, dog afbrudt af tre ophold i Tyskland.

Steenberg, K. J. O.

- 1862 Om de kirkelige Tilstande i Grønland. Evangelisk Ugeskrift. Anden Række. Nr. 6, 7. Februar, side 81–90.
- Negativ fremstilling af brødre menigheden som forfatteren, tidligere præst og seminarieforsøger i Nuuk, mener har været til ubodelige skade for grønlænderne både åndeligt og materielt.

Sveistrup, P. P. og Sune Dalgaard

- 1945 Det danske styre af Grønland 1845–1850. Meddelelser om Grønland 145 (1). København. 419 sider, ill.
- Heri bl. a. et afsnit om uenigheden mellem Den kongelige grønlandske Handel og herrnhuterne vedrørende grønlændernes bosættelsesmønster (side 135–145).

Thalbitzer, William

- 1916 Grønlandske Sommerdage ved Kap Farvel. Billeder fra en Rejse i Sydgrønland 1914. Foredrag holdt i Foreningen »De danske Atlanterhavs-Øer« den 24. februar 1915. Atlanten Bind IV.

København, side 309–332, ill. Forfatteren nævner i sin rejseberetning (side 322–323), at man endnu i det sydligste Grønland kan træffe gamle mennesker, som er præget af herrnhuternes »religiøse hyrdestil, ialtfald på overfladen«.

- 1932 Fra grønlandsforskningens første dage. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Hans Majestæt Kongens fødselsdag den 26. september 1932. København. 107 sider, ill. Heri en kort præsentation af David Cranz og hans værk »Historie von Grönland« I–II 1765 (side 70–71).
- 1952a Samuel Kleinschmidt, Grønlændernes egen Sprogmeister 1814–1886. I: Festskrift for professor L. L. Hammerich. København, side 242–252. Redegørelse for Samuel Kleinschmidts liv og sproglige indsats.
- 1952b I uddrag i grønlandsk oversættelse: Samuel Kleinschmidt. Inuit okausileritortakasiat. Avangnâmiok nr. 1. Oktober, side 162–166.

Thorhallesen, Egil

- 1915 Beskrivelse af Missionerne i Grønlands Søndre Distrikt, hvilket han som Vice-Provst visiterede i Aarene 1774–1775. Udgivet ved Louis Bobé. Det grønlandske Selskabs Skrifter I. København. V + 116 sider. Beskrivelse af den danske mission ved Paamiut/Frederikshåb,

Qeqertarsuatsiaat / Fiskeræsset, Nuuk/Godthåb, Maniitsoq/Sukkertoppen og Sisimiut/Holsteinsborg, som også indeholder en del bemærkninger om den herrnhutiske mission.

Tobiassen, Kristian

- 1929 katángutigíngniane sulekatausi-massaut okalugpaláve. katángutigíngniat ajokersuiartortitáinik erkainiutigssánguit. ilagíngnut káumarsautigssiat II. Nûk, side 13–17. Erindringer fra forfatterens tid som hjælper (kateket) for herrnhutermenigheden i Kangeq, herunder om afskeden med de herrnhutiske missionærer og optagelsen i menigheden i Nuuk/Godthåb.
- 1983 Oversættelse til dansk: To af brødremenighedens grønlandske medarbejdere fortæller. Minder om brødremenighedens missionærer. Oversat af Karen Hagedorn og Marie Louise Deth Petersen. Tidsskriftet Grønland side 292, ill.

Tobiassen, Salomon

- 1934 uk. 1733–1933. Atuagagdliutit nr. 16, 15. marts, side 122–124, nr. 17, 1. april, side 131–135 og nr. 18, 15. april, side 137–139. Forfatteren, som er fra Kangeq, var i konfirmationsalderen, da brødremissionærerne forlod landet. Han nævner, at man den 20. maj 1933 ved en højtidelighed mindedes den tid, da befolkning-

gen tilhørte den herrnhutiske menighed. Det meste af artiklen gengiver mundtlige traditioner om missionens første tid, særligt om Ulaajuk, som ikke ville døbes med den begrundelse, at de døbte led nød, og om Piffaarik og den store åndemaner Imaneq. Der nævnes flere historiske skikkelser fra Kangeq fra en senere periode, blandt dem kunstneren Aron.

Toft, Alfred

1978a Godthåb/Nuuk i går og i dag/Núk Nuuk kanga mānalo. Atua-gagdluutit/Grønlandsposten nr. 6, 9. februar, side 14–15 – nr. 29, 27. juli, side 20–21, ill.

Nuuk/Godthåbs herunder Noorliit/Ny Herrnhuts historie frem til år 1752 fremstillet i en lang række dobbeltsprogede artikler. Herrnhuterne omtales specielt fra og med nr. 20, 25. maj, side 32–33.

1978b Nuuk 1752. Tidsskriftet Grønland, side 267–285, ill.

Genoptrykt efter den danske tekst i Toft 1978a. Dette levende tidsbillede af forholdene i Nuuk/Godthåb og Noorliit/Ny Herrnhut er for en stor del skrevet på grundlag af J. F. W. Ritters bog om biskop Johannes von Wattenille (1800), som besøgte Noorliit/Ny Herrnhut sommeren 1752.

Trap, J. P.

1970 Danmark. Femte udgave. Redi-

geret af Niels Nielsen et al. Bind XIV. Grønland. København: Gad 688 sider, ill.

Indeholder en del spredte oplysninger om herrnhuternes historie og om deres bygninger.

Traustedt, M.

1895 Rejseerindringer fra Grønland 1892. Kjøbenhavn: Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. 150 sider, ill.

Heri indtryk af fattigdom i Noorliit/Ny Herrhut (side 47–49).

Tving, R.

1944 Træk af Grønlandsfartens Historie. A Thousand Years of Greenland Shipping. (With an English Summary). Det grønlandske Selskabs Skrifter XIII. København. 233 sider, ill.

Belyser de forhold de herrnhutiske missionærer var udsat for på rejsen til og fra Grønland. Bl. a. gengives en fri oversættelse (side 118–125) af »Shipwreck and remarkable preservation of the late Rev. C. D. Rudolph, one the missionaries of the United Brethren in Greenland, during his voyage from Lichtenau to Copenhagen in the Years 1804–05. Translated from the original by his father and published by Rev. C. H. Rudolph, Devenport 1824.«

Ungáralak (Johannes)

1955 Univkártauartok Ungáralak. pin-iartup nanatsiarmiup Johannesip

(Ungâralaup) agdlagai. udgivet af Frederik Nielsen. »kalâtdline káumarsautigssîniakatigft« (landsråde sulekatigalugo) nakitertiât atua-gak 20. Nûk. 196 sider.

Artikler genoptrykt fra Atua-gag-dliutit. Ungâralak (1840–1886), fanger fra den herrnhutiske bop-lads Nunatsiaq, fortæller om sin og sine bopladsfællers tilværelse og også om besøg i Alluitsoq/Lichtenau. Herigennem glimt af deres holdning til missionærene og religionen.

Ussing, Henry

1902 Evangeliets Sejrsgang ud over Jorden. En historisk Oversigt over den evangeliske Missions Udvikling. København: Gad. 532 sider + ill.

Det korte afsnit om herrnhuter-nes mission (side 91–94) indeholder en omtale af herrnhuterne i Grønland frem til 1758 + nogle få bemærkninger om afslutningen på missionsarbejdet.

Uttendörfer, Otto und Walther G. Schmidt (eds.)

1914 Die Brüder. Aus Vergangenheit und Gegenwart der Brüderge-meine. Herrnhut: Verlag des Vereins für Brüdergeschichte. 435 sider, ill.

Omfattende bog om brødreme-nighedens historie opdelt i 115 afsnit. Afsnittet om Grønland (side 54–61) stammer fra Cranz 1765.

Vadstrup, Søren

1983 Ny Herrnhut. Tidligere missions-hus og kirke for Brødrekirken, opført 1747–48 ved Godthåb i Grønland. Programoplæg til ind-retning af kollegium for præste-uddannelsen i Nuuk. 15. juni 1982. Karsten Rønnow's tegne-stue./Upperisarsiornermik Ilisi-matusarfimmi palasigssatut ilîni-artut atuarfigssâta inekarfigssâ-tatalo ârkigssûnigssânut pilerssâ-rusiaq.

Den grønlandske Kirkesag. Med-delelser nr. 119. København, side 37–44 og 45–52, ill.

Byggehistorisk oversigt.

Vandel, Ove

1982 Brødremenigheden i Grønland 1733–1900. Christiansfeld: Sa-vanne. 87 sider, ill.

Hovedvægten i denne oversigt er lagt på de første årtier af mis-sionens historie i Grønland.

Walløe, Peder Olsen

1927 Peder Olsen Walløes Dagbøger fra hans Rejser til Grønland 1739–53. Udgivne i Udtog af Louis Bobé. Det grønlandske Sel-skabs Skrifter V. København. 127 sider.

Her findes under september 1748 en interessant beskrivelse af mis-sionsstationen i Noorliit/Ny Herrnhut (side 45–46).

Wilhjelm, Henrik

1983a Katángutigîngniat Nôrdlerne/Brødremissionen og Neuherrn-

Arkæologerne forsøger at kortlægge omfanget af den oprindelige missionsstation og de senere ombygninger med tilhørende haveanlæg, før bulldozerne går i gang med udgravningen til det nye kollegiebyggeri. Foto: Anne Bang, Sermitsiaq.

hut. Den grønlandske Kirkesag. Meddelelser nr. 119. København, side 53–61 og 62–72.

Informativ skildring af herrnhuternes særlige traditioner.

1983b Samuels skole. Nyherrnhut i 1850'erne. Tidsskriftet Grønland, side 260–282, ill.

En undersøgelse af det første herrnhutiske seminarium, Hjælper-skolen, under ledelse af Samuel Kleinschmidt 1850–1858.

Tidsskrifter, som indeholder mange bidrag om brødremissionen i Grønland:

Periodical Accounts relating to

the Mission of the Church of the United Brethren established among the Heathen. London 1790– (Senere titel: Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions)

Nachrichten aus der Brüdergemeinde 1819–93.

Fortsat som: Mitteilungen aus der Brüdergemeinde 1894–1941.

Missionsblatt der Brüdergemeinde. Herrnhut – Hamburg 1837–1942.

Evangelisk Missions-Tidende. Christiansfeld 1844–1920.